

Tilburg University

Het einde van een tijdperk? Over godslastering, vrijheid van meningsuiting en het vernielen van heilige huisjes

van Noorloos, L.A.

Published in:
Strafblad

Publication date:
2013

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Noorloos, L. A. (2013). Het einde van een tijdperk? Over godslastering, vrijheid van meningsuiting en het vernielen van heilige huisjes. *Strafblad*, 11, 450-459.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Het einde van een tijdperk?

OVER GODSLASTERING, VRIJHEID VAN MENINGSUITING EN HET VERNIELEN VAN HEILIGE HUISJES

Op 16 april jl. stemde de Tweede Kamer voor afschaffing van het verbod op smalende godslastering. Momenteel is de Eerste Kamer aan zet. Deze bijdrage beoogt een analyse te geven van het bestaansrecht van de strafbaarstelling van godslastering anno 2013, in het licht van de evolutie die het concept blasfemie – en de manier waarop het strafrecht daarmee om gaat – heeft doorgemaakt.

1 Een heilig huisje aan het wankelen?

Ten tijde van het schrijven van dit artikel staat het blasfemieverbod – ‘hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, door smalende godslasteringen op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat’ – nog met één been overeind in het wetboek. Dat zou bij het ter perse gaan van dit artikel zomaar eens anders kunnen zijn; de Tweede Kamer stemde al voor afschaffing van artikel 147 Sr en de Eerste Kamer staat op het punt om een oordeel te geven over de decriminalisering van blasfemie. Het had echter nog behoorlijk wat voeten in de aarde om dit ‘heilige huisje’ aan het wankelen te brengen: in het parlement ontspon zich een boeiend debat over de vraag of het verbod op godslastering nog bestaansrecht heeft. Welke doelen dient artikel 147 Sr nog in een geseculariseerde samenleving? Wat is de rol van het strafrecht in het beschermen van de heilige huisjes van verschillende groepen mensen?

In deze bijdrage zal ik, na in te gaan op de achtergrond van het blasfemieverbod in artikel 147 Sr (par. 2), de verschillende argumentatielijnen in het wetgevingsdebat over afschaffing van dat artikel blootleggen (par. 3). Daarna volgt in paragraaf 4 een analyse van de evolutie die het concept blasfemie, en de manier waarop het strafrecht daarmee omgaat, heeft doorgemaakt (ook in andere West-Europese landen) die overgaat in een beschouwing van het bestaansrecht van het verbod op godslastering anno 2013.

2 Artikel 147 Sr: historie en achtergrond

‘Ik meende, dat het sedert lang vaststond, dat God Zijn regten zelf wel weet te handhaven; daartoe zijn geen menselijke wetten noodig, daartoe is de strafrechtwetgever niet geroepen. Onze roeping is het de regten der maatschappij te beschermen en daarbij te letten op de betekenis van het regt van den godsdienst in die maatschappij. Welnu, dit is geschied voor zoover het noodig is.’¹

Met deze woorden zorgde minister Modderman er in 1881 voor dat godslastering ons Wetboek van Strafrecht niet haalde. Dit liberale uitgangspunt van een terughoudend strafrecht kwam in de twintigste eeuw onder druk te staan. De toename van antichristelijke publicaties vanuit atheïstische en communistische hoek – men vreesde onder meer ‘dat christelijke jongemannen de communistische verspreiders van godslasterlijke teksten aan eigenrichting zouden onderwerpen’² – leidde in 1932 tot de strafbaarstelling van godslastering zoals die tot voor kort in ons wetboek te vinden was. In artikel 147 Sr is niet alleen godslastering vervat, maar ook het bespotten van een bedienaar van de godsdienst in de geoorloofde waarneming van zijn bediening, en het beschimpen van voorwerpen aan een eredienst gewijd. Het verbod op godslastering werd aangenomen om de openbare orde én de

¹ Stb. 1881, 35; in werking getreden op 30 januari 1886.

² Kamerstukken II 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 3.

religieuze gevoelens van gelovigen te beschermen – die twee hoorden eigenlijk bij elkaar, want juist door de christelijke meerderheid te beschermen tegen aanstoot zou de collectieve gemoedsrust van de samenleving gewaarborgd blijven.³ Het beschermen van de religieuze sentimenten van gelovigen was volgens Plooy tevens te beschouwen als een component van de vrijheid van religie.⁴ Het idee was niet om religie op zichzelf te beschermen of kritiek op religie te verbieden, maar alleen smalende – diep vernederende – godslastering te verbieden die gevoelens van mensen kwetst. Kortom: niet ‘gij zult God eren’, maar ‘heb uw naaste lief’.⁵ Overigens waren niet alle confessionelen vóór invoering van het verbod: de vrijzinnige Remonstrantse Broederschap was tegen, omdat ‘God te hoog is om door mensen te worden gelasterd’.⁶ Artikel 147 Sr ziet op het belasteren van het Opperwezen, waardoor het in ieder geval alleen van toepassing is op monotheïstische religies. Het godsbegrip in artikel 147 omvat (vanwege de Triniteit) tevens Jezus en de heilige geest, maar lastering van andere religieuze figuren – net als symbolen of dogma’s – is in principe uitgesloten.

Overigens werd door de jaren heen nauwelijks vervolgd voor godslastering: er zijn twaalf veroordelingen geweest (incl. voor het verspreidingsdelict van art. 147a Sr), waaronder bijvoorbeeld een veroordeling voor de uitspraak ‘een God die de tuberculosebacil heeft geschapen, is geen God maar een misdadiger’.⁷ Informele controle en zelfcensuur van burgers én media waren ongetwijfeld invloedrijker dan het strafrechtelijke verbod; actieve inzet van het strafrecht was lange tijd nauwelijks nodig. In de jaren zestig veranderde dat, met de opkomst van religiekritiek en satire tegen de achtergrond van ontzuiling en secularisatie. Toch volgde nog in 1964 een storm van protest op het tv-programma *Zo was ’t* toevallig ook nog eens een keer, dat een satirische sketch liet zien over ‘tv-kijken als de nieuwe religie’ en ‘het beeld als de nieuwe God’.⁸ Het is in deze tijd van snelle maatschappelijke veranderingen dat Gerard Reve zich voor de strafrechter moet verantwoorden wegens godslastering in het beroemde ‘Ezelproces’. Reve had in een brief in *Dialogo, tijdschrift*

voor *homofilie en maatschappij*, en in de roman *Nader tot U* beschreven hoe hij de liefde zou bedrijven met God, wanneer die gereïncarneerd als ezel op aarde zou belanden. Nadat een SGP-Kamerlid in Kamervragen om maatregelen had verzocht, vroeg Reve zelf het OM om hem te vervolgen, omdat hij zich wilde vrijpleiten van deze beschuldigingen aan zijn adres.⁹ Officier van justitie Abspoel gaf tijdens het proces toe dat hij zelf in de jaren dertig in zijn middelbareschooltijd tegen het blasfemieverbod had gedemonstreerd: ‘Ik achtte dit artikel verfoeilijk en dat vind ik nog. Maar als officier moet ik constateren dat deze nog steeds van kracht zijnde wet is overtreden.’¹⁰ Hij eiste een symbolische boete van 100 gulden. Maar Reve, die zelf aangaf juist zijn liefde voor God te hebben willen uiten, had volgens de rechters niet de intentie om God te denigreren, hij werd dan ook vrijgesproken, omdat het geen ‘smalende’ godslastering betrof. De Hoge Raad zette zo’n hoge standaard voor het bewijzen van het bestanddeel ‘smalend’ – het moest niet alleen gaan om het diepgaand denigreren van God, maar de spreker moest tevens die intentie hebben gehad – dat vervolging voor godslastering daarna niet meer is voorgekomen.

Klachten over godslastering waren er nog wel, maar tot vervolging leidde het niet meer. Dat gold bijvoorbeeld voor de klacht van een rooms-katholieke stichting tegen een reclame van de Dierenbescherming waarin Maria te zien was met een dood konijn, vergezeld van de tekst ‘Zalig Kerstmis. Maak het niet te wild’.¹¹ Vervolging bleef ook uit bij de film *The Last Temptation of Christ*, Salman Rushdies *De Duivels-verzen* en Madonna’s kruisigingsact tijdens haar concert in Amsterdam. Toen Ayaan Hirsi Ali in 2003 in een interview in *Trouw* de profeet Mohammed ‘naar westerse maatstaven een perverse man en een tiran’ noemde – later voegde zij in *NRC Handelsblad* toe ‘Misschien had ik beter kunnen zeggen: pedofiel’ – kwam het ondanks 600 klachten niet tot vervolging.¹²

Toch is artikel 147 al die tijd in het Wetboek van Strafrecht blijven staan. Dat veranderde toen minister van Justitie Donner – kleinzoon van dezelfde minister die het artikel in 1932 had ingevoerd – na de moord op Theo van Gogh opperde om het delict nieuw leven in te blazen in het kader van de toenemende spanningen tussen bevolkingsgroepen. In reactie daarop pleitten oppositiepartijen er juist voor om het verbod

3 J. Plooy, *Strafbare godslastering*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn 1986 p. 97; B. van Stokkom, H. Sackers en J.P. Wils, *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen*, Den Haag: WODC 2006, p. 55.

4 Plooy 1986, p. 97.

5 Officier van Justitie Abspoel, in: J. Fekkes, *De God van je tante*, Amsterdam: De Arbeiderspers 1968, p. 50.

6 *Kamerstukken II* 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 3.

7 Rb. Dordrecht 15 januari 1934 (niet gepubliceerd); zie Van Stokkom et al. 2006, p. 99.

8 J. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*, Amsterdam: Boom 1995, p. 118.

9 Fekkes 1968.

10 Ibid., p. 85.

11 F.G. Bosman, *God houdt wel van een geintje. Een kleine theologie van de humor*, Zoetermeer: Meinema 2012, p. 33-34.

12 Van Stokkom et al. 2006, p. 22. Zie ook Rb. Den Haag 15 maart 2005, *Mediaforum* 2005/15 (civiel).

op godslastering af te schaffen.¹³ Na een onderzoek van het WODC concludeerde het kabinet in 2007 dat er voldoende redenen waren om artikel 147 Sr te handhaven; het artikel mocht dan een slapend bestaan leiden, het had nog steeds een belangrijke normstellende functie, aldus het kabinet.¹⁴ De kwestie kwam in 2008 opnieuw op de agenda, toen een geheime brief van het ministerie van Justitie lekte waarin werd gesproken over het verbreden van artikel 147. Uit parlementaire debatten bleek juist van een Kamer-meerderheid voor afschaffing van het artikel. Als een soort tussenoplossing stelde minister Hirsch Ballin voor om artikel 147 af te schaffen maar tegelijkertijd een gerelateerd delict te wijzigen, namelijk artikel 137c Sr.¹⁵

Artikel 137c Sr, de zogenaamde 'groepsbelediging', stelt strafbaar het zich in het openbaar opzettelijk beledigend uitlaten over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hetero- of homoseksuele gerichtheid of lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap. Het gaat daarbij om het ontkennen van de menselijke waardigheid *omdat* mensen bijvoorbeeld een bepaalde religie aanhangen. Vaak wordt het verbod van groepsbelediging samen gebruikt met artikel 137d Sr (aanzetten tot haat, discriminatie of geweld op grond van nagenoeg dezelfde groepskenmerken

Kan het beledigen van God, godsdienstige symbolen of leerstellingen ook belediging van een groep gelovigen inhouden?

als in 137c). De ratio van beide strafbaarstellingen is om de openbare orde te beschermen door negatieve beeldvorming over groepen te voorkomen: het beschermen van de eer van groepen in de ogen van anderen.¹⁶

De rechtspraak laat weinig voorbeelden zien van belediging op grond van religie. In 1996 sprak het Amsterdamse hof Theodor Holman vrij voor zijn column 'Het humanisme bestaat niet meer' in *Het Parool*. Holman schreef: 'Nog steeds

vind ik iedere christenhond een misdadiger, bidden iets kinderachtigs en de kerk een poppenkast, hoewel ik niemand het recht wil ontzeggen misdadiger of kinderachtig te zijn of van poppenkast te houden.'¹⁷ Het hof achtte die woorden op zichzelf geschikt om christenen wegens hun godsdienst te beledigen, maar was niet overtuigd dat Holman ook het opzet had om dat te doen; daarbij was onder meer relevant dat het ging om een column in een niet-confessioneel dagblad, waarin gebruik werd gemaakt van overdrijving als stijlfiguur. In nieuwere rechtspraak is overigens niet zozeer het opzet-vereiste onderwerp van discussie, maar komen overwegingen van vrijheid van meningsuiting (art. 10 EVRM) wel terug in de interpretatie van het bestanddeel 'belediging'.

Kan het beledigen van God, godsdienstige symbolen of leerstellingen ook belediging van een groep gelovigen inhouden? Hier komen we terug op het voornemen uit 2008 om artikel 137c Sr te wijzigen als het verbod op godslastering zou worden afgeschaft. Wat was precies de bedoeling? Volgens de minister was het noodzakelijk de wet te verduidelijken door strafbaar te stellen het 'zich opzettelijk, *onmiddellijk of middellijk*, beledigend uitlaten'; zo zou duidelijk worden gemaakt dat ook 'indirecte belediging' strafbaar was. Tot die tijd was het niet zeker of het beledigen van een groep zonder die groep expliciet te benoemen, waaronder het beledigen van gemeenschappelijke eigenschappen van een groep, strafbaar was onder artikel 137c Sr.¹⁸

Het voorstel werd echter ingetrokken toen de Hoge Raad in 2009 wel degelijk duidelijkheid verschaftte over de vraag of belediging van een religie gelijk is te stellen aan belediging van de aanhangers daarvan. De verdachte in deze zaak, die een poster had opgehangen met de woorden 'Stop het gezwel dat islam heet' had zich volgens het hof beledigend uitgelaten over moslims, 'gezien de verbondenheid tussen de Islam en haar gelovigen'. Maar de Hoge Raad vond, met een beroep op die wetsgeschiedenis, dat artikel 137c Sr alleen ziet op uitingen die onmiskenbaar betrekking hebben op een groep *mensen*; 'de enkele omstandigheid dat grievende uitlatingen over een godsdienst ook de aanhangers van die godsdienst krenken, is niet voldoende om die uitlatingen te kunnen gelijkstellen met uitlatingen over die aanhangers'. Tijdens het wetgevingsproces in de jaren zeventig had de Minister van Justitie immers gesteld dat alleen beledigende of haatzaaiende uitingen die 'de eigenwaarde aantasten van de groep of deze groep in diskrediet brengen, omdat die van een bepaald ras

13 *Kamerstukken II* 2009/10, 32 203, nr. 2 (Voorstel van Wet); Motie van het lid Van der Laan c.s., *Kamerstukken II* 2004/05, 29 800 VI, nr. 52.

14 Persbericht 'Kabinet intensiveert bestrijding haatuitingen', 12 oktober 2007, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/persberichten/2007/10/12/kabinet-intensiveert-bestrijding-haatuitingen%5B2%5D.html>.

15 Minister van Justitie, Toegezegde brief Algemeen Overleg Godslastering, 31 oktober 2008, 5571325/08/6.

16 A.L.J. Janssens en A.J. Nieuwenhuis, *Uitingsdelicten*, Deventer: Kluwer 2008, p. 35.

17 Hof Amsterdam 20 februari 1996, *Mediaforum* 1996/4.

18 Minister van Justitie, Toegezegde brief Algemeen Overleg Godslastering, 31 oktober 2008, 5571325/08/6.

is, een bepaalde godsdienst belijdt of een bepaalde levens-overtuiging is toegedaan' strafbaar zouden moeten zijn; kritiek op opvattingen of gedrag van mensen valt buiten de reikwijdte van de wet.¹⁹ Interessant is overigens dat de minister bij het wetgevingsproces in de jaren tachtig juist aangaf dat hij zich kon voorstellen dat 'het belachelijk maken van bepaalde godsdienstige rituelen, de groep zelf belachelijk maakt en derhalve kan worden beschouwd als belediging van de groep wegens hun godsdienst'.²⁰

Na het 'Belediging Islam'-arrest werd het voornemen tot wijziging van artikel 137c Sr niet voortgezet. Wel dienden D66, SP en VVD in 2009 een initiatiefwetsvoorstel in tot afschaffing van de artikelen 147, 147a (het verspreidingsdelict) en 429bis Sr (godslastering op een van de openbare weg zichtbare plaats)²¹; de VVD trok zich later uit deze plannen terug om de SGP – sterk voorstander van artikel 147 Sr en voor het minderheidskabinet een belangrijke steun – te vriend te houden. Nadat het kabinet-Rutte II in 2012 was aangetreden stemde ook de VVD vóór afschaffing en bleek er een (ten minste Tweede) Kamermeerderheid voor te vinden.

3 Het initiatiefwetsvoorstel tot afschaffing van de godslasteringsbepalingen

Het schrappen van een strafbepaling uit het Wetboek van Strafrecht is op zichzelf al een unicum in deze tijd, ondanks de nog immer (met de mond) beleden *ultimum remedium*-gedachte. Het blijkt ook nog helemaal niet zo makkelijk om een strafbaarstelling te verwijderen uit het wetboek – hoewel uiteindelijk een ruime meerderheid van de Tweede Kamer voor afschaffing stemde, zijn de indieners flink aan de tand gevoeld over nut en noodzaak van afschaffing en was de Raad van State ronduit kritisch.

Aanleiding voor het initiatiefwetsvoorstel was het debat over de vrijheid van meningsuiting in de 21ste eeuw waar de strafbaarstelling van blasfemie onderdeel van uitmaakte, met name toen Minister van Justitie Donner na de moord op Theo van Gogh voorstelde om het artikel nieuw leven in te blazen.²² Het voorstel beoogt de grenzen van de vrijheid van meningsuiting dan ook te verhelderen en onnodige inperkingen te herstellen.²³ Het feit dat de vrijheid van meningsuiting onderwerp van een felle discussie is geworden in het licht van de multiculturele samenleving, vormt weliswaar de achter-

grond van dit wetsvoorstel, maar is op zichzelf niet de reden geweest om het in te dienen. Wel wijzen de initiatiefnemers erop dat in een religieus diverse samenleving het incasseringsvermogen met betrekking tot uitingen over hun religie eerder op de proef zal worden gesteld.²⁴

De belangrijkste reden om de bepalingen te schrappen is volgens de indieners het belang van het laten doorklinken van zo veel mogelijk meningen: '[d]oor de botsing van argumenten en opvattingen wordt het debat over belangrijke zaken, zoals levensbeschouwelijke kwesties en de inrichting van de samenleving, verdiept'.²⁵ Bovendien zou het verbod op godslastering niet passen in het idee van gelijke behandeling, nu het aparte bescherming biedt aan (bepaalde) gelovigen. Ook zou het politieke en maatschappelijke debat een adequater forum zijn dan het strafrecht om grievende uitingen tegen te gaan, vinden de indieners.²⁶ Later voegden zij daaraan toe dat 'in de publieke ruimte op een respectvolle manier omgegaan moet worden met religieuze gevoelens, maar dat het niet aan de overheid is bepaalde heilige of diepgevoelde overtuigingen te beschermen boven andere. Respect en fatsoen zijn vooral een zaak tussen mensen onderling'.²⁷ Tot slot mag het blasfemieverbod dan wel een 'slapend bestaan' leiden sinds het Ezel-arrest, de indieners achten het risico van ontwaken niet gering (zie ook het voorstel van Donner in 2004), terwijl de nog steeds reële mogelijkheid van vervolging weleens voor een 'chilling effect' zou kunnen zorgen.²⁸

Voorstanders van het verbod hadden beargumenteerd dat, ondanks het uitblijven van vervolging sinds Reve, het bestaan van de artikelen een zekere kanaliserende werking heeft: een bevestiging dat godsdienstige gevoelens niet zomaar gekrenkt mogen worden. Maar dat signaal is nu juist niet op z'n plaats, volgens de initiatiefnemers: zij willen juist niet de suggestie wekken dat godsdienstige gevoelens in het bijzonder bescherming behoeven ten opzichte van andersoortige levensbeschouwelijke opvattingen.²⁹ Voorziet het verbod op godslastering nog in een maatschappelijke behoefte en zo ja, waar zit die behoefte dan in? Volgens de Raad van State heeft het verbod mogelijkwerijs een belangrijke preventieve functie: het publiek heeft de norm 'gij zult God niet lasteren' mischien wel zodanig geïnternaliseerd dat vervolging simpelweg niet vaak nodig is.³⁰ Maar de indieners stellen daartegenover

19 Kamerstukken II 1969/70, 9724, nr. 6, p. 4.

20 Kamerstukken II 1988/89, 20 239, nr. 5, p. 15.

21 Kamerstukken II 2009/10, 32 203, nr. 2 (Voorstel van wet).

22 Kamerstukken II, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 1.

23 Kamerstukken I, 2013/14, 32 203, nr. C (MvA), p. 2.

24 Ibid., p. 7.

25 Kamerstukken II, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 1.

26 Ibid., p. 2.

27 Kamerstukken I 2013/14, 32 203, nr. C (MvA), p. 3.

28 Ibid., p. 2.

29 Kamerstukken II, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 6.

30 Kamerstukken II, 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 10.

dat het gebrek aan vervolgingen meer te maken heeft met de hoge bewijslast en met de veranderde ideeën over vrijheid van meningsuiting; er zijn immers wel degelijk klachten geweest.³¹ Bovendien achten zij het bestaan van een dergelijke preventieve functie niet waarschijnlijk: wie doelbewust heilige huisjes omver wil schoppen, zal zich door een wetsartikel met zo'n hoge bewijslast ook niet laten weerhouden.³²

Volgens de Raad van State zou afschaffing van de bepalingen mogelijk negatieve maatschappelijke gevolgen hebben. Daarbij wijst de Raad op 'de positie van religieuze minderheden; de bescherming van minderheden ten opzichte van meerderheden vormt een belangrijk grondrechtelijk en democratisch beginsel en de bescherming van religieuze minderheden in hun diepste religieuze gevoelens zou een argument kunnen vormen voor de handhaving van het verbod op godslastering. Afschaffing van artikel 147 Sr zou immers kunnen worden opgevat als een negatief signaal ten aanzien van de bescherming van bepaalde groepen in hun religieuze opvattingen.'³³ Daartegenover staat echter, zoals de indieners betogen, dat de artikelen 137c en 137d Sr veel 'inclusiever' zijn in het beschermen van minderheden: artikel 147 is immers gericht op monotheïstische godsdiensten. Wel is sinds het 'Belediging Islam'-arrest duidelijk dat artikel 137c in beginsel niet beschermt tegen belediging van religies of religieuze symbolen als zodanig. De vrees van de Raad van State dat '[d]e spanning die bestaat tussen vrijheid van meningsuiting enerzijds en vrijheid van godsdienst anderzijds, (...) zich bij afschaffing van artikel 147 Sr (nog verder) [zal] verplaatsen naar deze bepalingen'³⁴ lijkt in die zin overigens ongegrond: de Hoge Raad heeft nu juist de reikwijdte van artikel 137c (en dus, in spiegelbeeld, van de vrijheid van meningsuiting) voor belediging op grond van religie afgebakend.

Ook internationale ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de overtuiging dat het tijd is om het blasfemieverbod te schrappen. In de VN-Mensenrechtenraad en de Algemene Vergadering werden op initiatief van islamitische landen jarenlang resoluties uitgevaardigd waarin 'defamation of religions' werd veroordeeld als strijdig met mensenrechten.³⁵ Diverse Speciale Rapporteurs van de VN lieten zich

echter kritisch uit over het gebruik van het (straf)recht om godslasterlijke uitingen tegen te gaan, onder meer omdat zulke wetten in veel landen worden gebruikt om religieuze minderheden te onderdrukken.³⁶ Ten tijde van het opstellen van het initiatiefvoorstel was deze discussie nog volop aan de gang (in 2011 is die weer wat afgezwakt toen islamitische landen hun 'defamation of religions'-campagne staakten³⁷) en spraken EU-landen zich consequent uit tegen de 'defamation of religions'-resoluties. Volgens de indieners zou deze stellingname sterker voor het voetlicht kunnen worden gebracht als Nederland het godslasteringsverbod zelf zou afschaffen – kortom, 'practice what you preach'. Ook ontwikkelingen binnen de Raad van Europa droegen bij aan het momentum voor afschaffing van het delict: de Parlementaire Assemblee en de Venetië Commissie lieten zich kritisch uit over de strafbaarstelling van godslastering, terwijl slechts een klein deel van de RvE-landen nog specifieke wetgeving over godslastering kent.³⁸ Inmiddels heeft ook het VN-Mensenrechtencomité zich in een 'general comment' kritisch uitgelaten over blasfemiewetten.³⁹

De Raad van State stelde daartegenover dat godslasteringswetten niet per definitie in strijd zijn met artikel 10 EVRM (vrijheid van meningsuiting): het EHRM laat staten daarin inderdaad een ruime 'margin of appreciation', want het gaat immers om zaken waarin het lastig is een uniforme Europese opvatting te ontwaren.⁴⁰ In de zaak *Otto-Preminger-Institut t.*

december 2008; VN-Mensenrechtencommissie Res. 1999/82, 2000/84, 2001/4, 2002/9, 2003/4, 2004/6, 2005/3; VN-Mensenrechtenraad Res. A/HRC/4/9 (30 april 2007), A/HRC/RES/7/19 (27 maart 2008); A/HRC/RES/10/22 (26 maart 2009); A/HRC/13/L.1 (25 maart 2010).

36 Report of the UN Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir, and the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, Doudou Diène, further to Human Rights Council decision 1/107 on incitement to racial and religious hatred and the promotion of tolerance, 20 september 2006, A/HRC/2/3, par. 36-39; Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, Githu Muigai, on the manifestations of defamation of religions, and in particular on the ongoing serious implications of Islamophobia, for the enjoyment of all rights by their followers, 12 juli 2010, A/HRC/15/53, par. 77 en 79.

37 A/HRC/16/L. 38, 21 maart 2011.

38 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 10; RvE Parlementaire Assemblee, Resolutie 1510 (2006) 'Freedom of Expression and respect for religious beliefs'; European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on the relationship between freedom of expression and freedom of religion: the issue of regulation and prosecution of blasphemy, religious insult and incitement to religious hatred, 23 oktober 2008, CDL-AD(2008)026; RvE Parlementaire Assemblee, Aanbeveling 1805 (2007) 'Blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion'.

39 VN-Mensenrechtencomité, General Comment nr. 34 (Article 19: Freedoms of opinion and expression), 2011, CCPR/C/GC/34, par. 48.

40 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 9.

31 Ibid., p. 12.

32 *Kamerstukken I*, 2013/14, 32 203, nr. C (MvA), p. 10.

33 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 11.

34 Ibid.

35 S. Parmar, 'The Challenge of "Defamation of Religions" to Freedom of Expression and the International Human Rights', *European Human Rights Law Review* 2009-3, p. 353-375, p. 373. VN-Algemene Vergadering Res. 60/150 van 16 december 2005; VN-Algemene Vergadering Res. 61/164 van 19 december 2006; VN-Algemene Vergadering Res. 62/154 van 18 december 2007; VN-Algemene Vergadering Res. 63/170 van 18

Oostenrijk – over een satirische arthousefilm waarin God als een oude imbeciel, kussend met de duivel, wordt uitgebeeld en Jezus als een dom moederskindje⁴¹ – gaat het Hof zelfs zo ver om te stellen dat een verbod op godslasterlijke uitingen in bepaalde gevallen kan worden gestoeld op het vreedzaam genot van de vrijheid van godsdienst (art. 9 EVRM),⁴² zodat er sprake is van botsende grondrechten.

Deze benadering is echter op veel kritiek gestuit, ook binnen het Hof zelf: de dissenting rechters oordeelden dat '[t]he Convention does not, in terms, guarantee a right to protection of religious feelings. More particularly, such a right cannot be derived from the right to freedom of religion, which in effect includes a right to express views critical of the religious opinions of others'.⁴³ Artikel 9 EVRM komt dan ook niet meer zo expliciet naar voren in andere blasfemiezaken voor het EHRM.⁴⁴ Toch komt het EHRM in blasfemiezaken niet snel tot een schending van artikel 10 EVRM. Een verbod op uitlatingen die betrekking hebben op de kerk als instituut en haar doctrines kan weliswaar een schending van artikel 10 opleveren (de suggestie van de Raad van State dat artikel 10 beperkt zou kunnen worden wanneer 'godsdienstige beginselen en dogma's op een spottende manier aan de kaak wordt gesteld' doet dan ook wat vreemd aan⁴⁵), maar zeker bij kunstuitingen die betrekking hebben op religieuze figuren of symbolen is de vrijheid van meningsuiting niet zomaar geschonden. Zulke uitingen zijn in de woorden van het Hof al snel 'gratuitously offensive to others',⁴⁶ vooral als religieuze figuren of symbolen in verband worden gebracht met (homo)seksualiteit. Dat betekent uiteraard niet dat staten godslastering ook *moeten* verbieden – zoals gezegd hebben de meeste RvE-lidstaten geen specifiek blasfemieverbod meer in hun wetboek. Bovendien, zo stellen de indieners, '[o]f een uiting ook onnodig grievend is, kan echter niet worden bepaald zonder deze de ruimte te geven in het publieke debat. De vraag is wanneer de voor godsdienstige gevoelens

krenkende uiting ook daadwerkelijk een bijdrage levert aan het debat'.⁴⁷ Daartegenover staat dat het juist de taak van de rechter is om een eenmaal gedane uitlating te beoordelen op de vraag of deze onnodig grievend is, waarbij de context van het publieke debat wordt meegenomen (zie ook art. 137c Sr). Toch werpt deze overweging wel licht op een belangrijk punt: wat onnodig grievend is, kan met de tijd veranderen. Daarom moeten de autoriteiten zich altijd bewust zijn van de relativiteit van een dergelijk oordeel.

Dat punt maken de indieners ook wanneer zij stellen dat 'soms pas veel later [kan] worden beoordeeld of een uiting wel of niet een bijdrage heeft geleverd aan het publieke debat' en of deze onnodig grievend is.⁴⁸ Dit is op zijn beurt weer gerelateerd aan een fundamenteel punt van kritiek op het initiatiefwetsvoorstel: een belangrijk argument voor afschaffing is dat zo veel mogelijk meningen moeten kunnen doorklinken in het maatschappelijk debat (een 'marketplace of ideas'), maar is zo'n blind vertrouwen in het zelfreinigend vermogen van het publiek discours wel op z'n plaats? De indieners beamen ook dat 'het vrije debat niet moet verworden tot een kakofonie van scheldpartijen' en dat 'sommige godslasterende uitingen op het eerste gezicht de bedoeling noch de uitwer-

De Raad van State stelde daartegenover dat godslasteringswetten niet per definitie in strijd zijn met artikel 10 EVRM (vrijheid van meningsuiting)

king hebben een constructieve bijdrage te leveren'.⁴⁹ Toch verwachten zij dat het maken van een dergelijk onderscheid (zoals Bosman het aanduidt: het onderscheid tussen 'domme' en 'intelligente' blasfemie⁵⁰) beter op z'n plaats is in het maatschappelijk discours dan in het strafrecht: '[h]et nut en de noodzaak van een scherpe uiting kan worden ondervraagd, bekritiseerd of verworpen. Indieners wijzen er bovendien op dat scherpe uitingen ook kunnen leiden tot het noodzakelijk doorbreken van de status quo, tot een rijker palet aan meningen, en nieuwe inzichten'.⁵¹ Ook wijzen de indieners erop dat het oordeel of een uitlating 'onnodig grievend' of kwetsend is, sterk verschilt per persoon – een zeer subjectief oordeel dus.⁵² De indieners erkennen dat hetzelfde probleem

41 EHRM 20 september 1994, nr. 13470/87 (*Otto-Preminger-Institut t. Oostenrijk*), par. 21.

42 EHRM 20 september 1994, nr. 13470/87 (*Otto-Preminger-Institut t. Oostenrijk*).

43 EHRM 20 september 1994, nr. 13470/87 (*Otto-Preminger-Institut t. Oostenrijk*): Dissenting opinion judges Palm, Pekkanen en Makarczyk, par. 6.

44 EHRM 22 november 1996 (*Wingrove t. Verenigd Koninkrijk (1)*). Wel wordt er soms impliciet naar verwezen: EHRM 13 september 2005, nr. 42571/98, par. 27 (*I.A. t. Turkije*).

45 EHRM 31 januari 2006, nr. 64016/00 (*Giniewski t. Frankrijk*); EHRM 2 mei 2006, nr. 50692/99 (*Aydin Tatlav t. Turkije*), *Mediaforum* 2006/6, m.nt. A.J. Nieuwenhuis; *Kamerstukken II* 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 6.

46 EHRM 13 september 2005, nr. 42571/98 (*I.A. t. Turkije*); EHRM 22 november 1996, nr. 17419/90 (*Wingrove t. Verenigd Koninkrijk (1)*); ECRM 7 mei 1982, nr. 8710/79 (*X Ltd. en Y t. Verenigd Koninkrijk (n-o)*).

47 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 5.

48 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 11.

49 *Ibid.*

50 Bosman 2012, p. 101.

51 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 3 (MvT), p. 11.

52 *Kamerstukken I* 2013/14, 32 203, nr. C (MvA), p. 8.

speelt bij artikel 137c Sr, maar, zo stellen zij, dat geldt in ieder geval gelijkkelijk voor de aanhangers van alle religies en levensbeschouwingen.⁵³

Dat brengt ons bij een ander belangrijk kritiekpunt dat de Raad van State opwierp: als het al zo is dat het blasfemieverbod discriminerend werkt ten aanzien van verschillende geloven en levensbeschouwingen, waarom zou het dan moeten worden afgeschaft? Kunnen we het niet gewoon uitbreiden? Het belangrijkste bezwaar daartegen, volgens de initiatiefnemers, is dat de overheid zich dan zal moeten inlaten met de vraag welke godsdiensten – en wellicht ook levensovertuigingen – én welke symbolen, heilige figuren en geloofsartikelen daar onder zouden moeten vallen.⁵⁴ Juist vanwege de vrijheid van godsdienst zou dit problematisch zijn. Nu is het onvermijdelijk dat de rechter zich met de afbakening van religie en levensbeschouwing bezighoudt (zie bijv. de beroemde ‘Zusters van Sint Walburga’)⁵⁵, maar het bepalen van al die verschillende heilige huisjes kan de rechter inderdaad in een lastig parket brengen. De term godslastering lijkt bovendien vanuit haar aard alleen geschikt is om *godsdiens*tige levensovertuigingen te omvatten; zou dan een afbakening moeten worden gemaakt tussen godsdiens

4 De evolutie van (strafbaarstelling van) blasfemie

Welke doelen dient een verbod op godslastering nog in een geseculariseerde samenleving? Een analyse van de ontwikkelingen die het concept blasfemie, en de manier waarop het strafrecht daarmee om gaat, heeft doorgemaakt (ook in

andere West-Europese landen) kan ons wellicht helpen om een scherper beeld te krijgen van de bestaansgrond van het verbod op godslastering in de 21ste eeuw.

Duidelijk is dat het delict altijd nauw verbonden is geweest met de bescherming van de openbare orde, al wordt die openbare orde door de tijd heen op heel diverse wijze ingevuld.⁵⁸ Naast het intrinsieke belang van het beschermen van Gods naam en eer – dat voortvloeit uit het Oude Testament: ‘Wie de naam van de HEER lastert moet ter dood gebracht worden, die moet door de voltallige gemeenschap worden gestenigd’ (Leviticus 24:16) en ‘Misbruik de naam van de HEER, uw God, niet, want wie zijn naam misbruikt laat hij niet vrijuit gaan’ (Exodus 20:7) – bestond het idee dat het onbestraft laten van godslastering onvermijdelijk zou leiden tot een goddelijke straf voor de gehele maatschappij. Hongersnood, aardbevingen en ziektes zouden het gevolg zijn.⁵⁹ In de middeleeuwen werd de focus verlegd van het aanpakken van het *smaden* van God naar de bestrijding van ketterij: het spreken van ‘onwaarheden’ in strijd met de orthodoxe leer die zich inmiddels had ontwikkeld.⁶⁰ Met de Reformatie werd blasfemie een veelgebruikt middel voor gelovigen om elkaars interpretaties van het geloof te bestrijden en elkaar over en weer te beschuldigen. De Anglicaanse kerk moedigde blasfemie tegen andere geloven zelfs actief aan.⁶¹ Het idee van religieus gefundeerde machthebbers die toezien op de orthodoxie van hun burgers verdween met het verlichtingsdenken en de toenemende godsdienstvrijheid; in iemands persoonlijke plichten als mens tegenover God mengt de staat zich niet.⁶² De focus kwam minder te liggen op bescherming van God en meer op bescherming van religie en haar instituties, omdat dat nu eenmaal belangrijke samenbindende elementen waren in de maatschappij – godsdienstlastering in plaats van godslastering dus.⁶³ Wel gold het verbod van godslastering nog steeds enkel voor door de staat erkende religies. Ook kwam eind achttiende eeuw het meer individualistisch getinte argument naar voren dat kwetsing van godsdiens

53 *Kamerstukken II*, 2011/12, 32 203, nr. 7.

54 *Kamerstukken II*, 2009/10, 32 203, nr. 4, p. 8.

55 HR 31 oktober 1986, *NJ* 1987/173.

56 *Ibid.*, p. 9.

57 HR 2 april 1968, *NJ* 1968/373 (concl. A-G R Emmelink).

58 Van Stokkom et al. 2006, p. 42.

59 *Ibid.*, p. 43.

60 D.A. Lawton, *Blasphemy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1993, p. 16.

61 R. Webster, *A Brief History of Blasphemy*, Southwold: The Orwell Press 1990, p. 34.

62 Van Stokkom et al. 2006, p. 43.

63 *Ibid.*, p. 42-44.

64 *Ibid.*, p. 46.

Het strafbaar stellen van blasfemie is van oudsher een krachtig middel geweest voor de staat om de bestaande orde – en haar eigen legitimiteit – te bewaken.⁶⁵ In Engeland is dit goed te zien; daar is de staat van oudsher nauw verbonden met de Anglicaanse kerk – waar de koningin aan het hoofd staat – en werd godslastering tot in de twintigste eeuw gezien als een aanval niet alleen op het geloof, maar ook op de staat (de Bijbel behoorde immers ook tot de ‘common law’). Orthodoxen hebben blasfemie in zekere zin nodig als spiegelbeeld om zich tegen af te zetten, zodat de sociale cohesie en gemeenschapszin kunnen worden geconsolideerd.⁶⁶ Wat godslastering is, is dan ook afhankelijk van plaats, tijd en context.⁶⁷ Het gaat om de overschrijding van gemeenschapswaarden, om dissidentie, om culturele conformiteit.⁶⁸ Kortom: blasfemie is haast synoniem met het omverschoppen van heilige huisjes. De connectie met andere heilige huisjes die verbonden zijn aan de staatsmacht – majesteitschennis, vlagverbranding – is dan ook evident.

In de moderne tijd wordt het verbod op godslastering in Europa meestal verantwoord door op de smalende vorm te wijzen: het gaat niet om wát er gezegd wordt, maar om ‘de manier waarop’. Kritiek op religie mag, maar het moet wel binnen de algemeen aanvaarde fatsoensnormen blijven. Vooral uitingen waarin de duivelse combinatie godsdienst en seks voorkomt – niet ongebruikelijk in kunstenaarskringen – zorgden voor de nodige opschudding. We zien in de jaren zestig en zeventig dan ook in een aantal Europese landen vervolgingen van kunstuitingen op het grensvlak van seksualiteit en religie.⁶⁹ Tegen heilige huisjes aanschoppen was in artistieke kringen misschien juist de norm geworden, in de bredere samenleving zorgde het nog lange tijd voor veel opwindings, hoewel dergelijke vervolgingen niet meer per definitie succesvol waren. De Deense filmmaker Jens Jørgen Thorsen, bijvoorbeeld, kondigde in 1973 aan een film te willen maken genaamd *The Many Faces of Jesus Christ*, waarin Jezus als een dronken dief met een levendig seksleven zou worden geportretteerd. Hij is weliswaar nooit veroordeeld voor het filmscript, maar hem werd wel de toegang tot een aantal landen geweigerd om zijn film op te nemen én de aankondiging van het script leidde tot bedreigingen aan het

adres van Deense ambassades.⁷⁰ Toen de Monty Python-film *Life of Brian* uitkwam in 1979, weigerde de BBC de film te vertonen;⁷¹ ook in verschillende Europese landen mocht de film niet vertoond worden.⁷² Opnieuw blijkt de definitie van blasfemie van tijd, plaats en context af te hangen; uitingen die in eerste instantie controversie oproepen – is het niet te vervolgen door de strafrechtelijke autoriteiten, dan toch in ieder geval door de inquisiteurs van het fatsoen en de goede smaak – worden niet zelden na verloop van tijd als waardevolle kunstuiting beschouwd.⁷³ Dat brengt ons bij een fundamenteel punt: het gaat bij blasfemie niet ‘zomaar’ om de vorm terwijl ‘eigenlijk alles gezegd mag worden’ – die fatsoensnormen, die worden bepaald door de grootste gemene deler van de samenleving, zijn nu juist de orthodoxie waarvan blasfemie het spiegelbeeld is!

Zaten zelfcensuur en sociale controle dus nog lange tijd stevig in het zadel (ook ver na de jaren zeventig), dat veranderde met de verder voortschrijdende secularisatie. Zeker met de opkomst van de multiculturele samenleving en de discussies daarover in de 21ste eeuw lijkt de rol van de godslasteraar als dissidente spiegel voor de gemeenschap veranderd te zijn, zoals Larsen overtuigend laat zien voor de Deense situatie.⁷⁴ Het schoppen tegen heilige huisjes en dan met name religie en haar aanhangers, vroeger nog een zaak van een progressieve avant-garde, is steeds meer een mainstream-act geworden door de dominante, seculiere meerderheid. Ook is het verstrengeld geraakt met het debat over immigratie en multiculturalisme (deels aangezwengeld door diezelfde generatie uit de jaren zeventig!)⁷⁵ en de rol van vrijheid van meningsuiting als het nieuwe ‘heilige huisje’ binnen dit discours. Dit terwijl het aandeel gelovigen dat hier aanstoet aan zou kunnen nemen steeds kleiner is geworden. De godslasteraar is dus niet langer een *outcast*, maar de norm!

Een van de lastigste aspecten van blasfemie is dat het juist in deze context – in een klimaat van stereotypering van met name moslims – gemakkelijk een vernederende connotatie kan krijgen: blasfemie kan zijn bedoeld – of niet bedoeld, maar wel geïnterpreteerd – als een uiting van superioriteit vanuit de dominante seculiere meerderheid tegenover ‘achtergebleven’ gelovigen. Dit aspect wordt door critici wel aangehaald als reden om blasfemiewetten toch nog maar even

65 S.E. Larsen, ‘Towards the Blasphemous Self. Constructing Social Identity in Danish Debates on the Blasphemy Provision in the Twentieth and Twenty-first Centuries’, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 2013, p. 1-18.

66 Zie Lawton 1993, p. 4 en 111.

67 Van Stokkom et al. 2006, p. 37.

68 Lawton 1993, p. 120.

69 Larsen 2013; zie ook het Ezelpoort en in *Engeland R t. Lemon* (Gay News), [1979] 1 All ER 898 (House of Lords).

70 Larsen 2013.

71 Webster 1990, p. 27.

72 Bosman 2012, p. 30.

73 Bosman 2012, p. 101.

74 Larsen 2013.

75 Ibid.

te laten voor wat ze zijn of uit te breiden.⁷⁶ Zijn deze godslasteraars de ‘nieuwe orthodoxen’, de nieuwe kruisvaarders die hun eigen gelijk (‘*mijn* vrijheid van meningsuiting’, ‘onze cultuur’) op willen leggen aan dissidente minderheden?⁷⁷ Of zijn het net als in de jaren zeventig taboedoorbrekende bevrijders die beogen de samenleving verder te brengen? Of misschien allebei? Betoogd wordt ook wel dat godslastering sinds 2001 in Nederland gepaard gaat met intenser verbaal geweld,⁷⁸ in lijn met de ‘verhufterisering’ van de samenleving. Nu de diepere maatschappijkritische betekenis van godslasterlijke uitingen – de bijdrage aan het openbreken van taboes in het publiek discours – een belangrijke reden kan vormen (ook voor de indieners van het wetsvoorstel) om godslastering juist níet te verbieden, is de vraag: is die diepere betekenis er bij het gros van de hedendaagse godslasteringen

Maar wie daadwerkelijk wordt gekwetst en waardoor precies, is een uitermate subjectieve kwestie: wat voor iemand heilig is, is ontzettend persoonlijk

nog wel? Is niet vaak de primaire bedoeling om te kwetsen – ‘domme’ blasfemie in plaats van ‘deconstructieve’, satirische godslastering?⁷⁹ Maar hiermee begeven we ons meteen op glad ijs: het argument ‘dit kan niet anders dan bedoeld zijn om te kwetsen’ behoort al decennia tot het standaardrepertoire van de bestrijders van godslastering, terwijl de achterliggende betekenis of artistieke waarde van diezelfde uitingen in een later tijdperk – wanneer we er nog eens nuchter naar kijken – opeens wél wordt gewaardeerd. Dat heeft ook weer te maken met de fatsoensnormen en ‘vorm versus inhoud’, die eigenlijk niet te scheiden zijn: de fatsoensnorm *is* de orthodoxie.

Het contingente karakter van blasfemie – de afhankelijkheid van tijd, plaats en context – komt ook tot uiting in de vraag naar welke instituties, symbolen, riten en figuren, zijn vervat in het verbod op godslastering. Alleen God? Profeten? Heilige boeken? De eucharistie? De kerk als instituut? De ratio achter veel moderne blasfemiewetten, zoals we eerder zagen, ligt in het feit dat religieuze gevoelens van (de meerderheid dan wel groepen) mensen kunnen worden gekwetst en dit tot directe of indirecte openbare-ordeproblemen kan

leiden. Maar wie daadwerkelijk wordt gekwetst en waardoor precies, is een uitermate subjectieve kwestie: wat voor iemand heilig is, is ontzettend persoonlijk.⁸⁰ Natuurlijk is een dergelijke subjectiviteit niet uniek bij uitingsdelicten: ook bij de (groeps)belediging – al gaat het in de rechtspraak om de vraag of een uiting objectief gezien beledigend is – kunnen we daar moeilijk omheen. Toch is blasfemie, juist vanwege de gerichtheid op die heilige huisjes, inherent subjectiever dan een delict als groepsbelediging dat gericht is op de objectieve kenmerken van mensen. Bovendien dringt de vraag zich op (zoals ook opgeworpen door de indieners van het wetsvoorstel): als blasfemie niet langer gaat om de bescherming van God maar om bescherming tegen het kwetsen van gevoelens, hoe zit het dan met het beledigen van de diepste gevoelens van aanhangers van niet-religieuze overtuigingen – zijn deze gevoelens van een andere orde? Kan godslastering eigenlijk niet op één lijn worden gesteld met niet-religieuze heilige huisjes als majesteitsschennis? Is ontkenning van de Holocaust niet een typisch voorbeeld van het omverwerpen een heilig huisje waarvan de bespotting een diepe kwetsing van gevoelens kan opleveren die vergelijkbaar is met blasfemie?⁸¹ Moet de wetgever – en als het erop aankomt de rechter – worden opgezadeld met de taak om te bepalen welke godsdienstige of niet-godsdienstige heilige huisjes in onze samenleving de bescherming van het strafrecht nodig hebben?

En daaraan gerelateerd is de vraag: moet worden uitgegaan van hoe een uiting door mensen wordt *ervaren* (en zo ja, door wie? De grootste gemene deler van een bepaalde groep gelovigen?) of van de bedoeling van de spreker? Wat als de primaire bedoeling niet is om te kwetsen – maar bijvoorbeeld om bestaande opvattingen ter discussie te stellen, om dogma’s te doorbreken – terwijl een uiting wel als grievend wordt *opgevat*? Valt het de godslasteraar aan te rekenen dat die geen rekening heeft gehouden met de mogelijkheid dat mensen diep gekwetst worden (of dat hij die mogelijkheid voor lief heeft genomen vanwege het hogere maatschappelijk belang)? En om het argument nog wat verder op te rekken: valt het die godslasteraar te verwijten als dit uiteindelijk leidt tot rellen, met doden tot gevolg? Hier stuiten we op het openbare-ordeargument, dat met de globalisering een bijzondere betekenis heeft gekregen. Het *Satanic Verses*-debat, maar vooral de Deense cartoonrellen, maken pijnlijk duidelijk dat blasfemie niet langer simpelweg gezien kan worden als een kwestie van conflict *binnen* een relatief afgebakende gemeenschap. Communicatie is globaal geworden, dus godslastering ook – en dat terwijl er grote verschillen bestaan tussen

76 Zie reeds in 1990 Webster 1990, p. 141.

77 Ibid.

78 Van Stokkom et al. 2006, p. 19.

79 Bosman 2012, p. 101.

80 Zie Bosman 2012.

81 Zie Van Stokkom et al. 2006, p. 64.

verschillende geloven en culturen over wat godslastering is en hoe daarmee om moet worden gegaan.

De cartoonrellen laten niet alleen zien wat de consequenties kunnen zijn van de globalisering van godslastering; ze tonen ook aan hoe gepolitiseerd de discussie is. Pas een tijd na de publicatie, toen de Deense cartoons door een groep moslims onder de aandacht werden gebracht van geestelijke en politieke leiders in het Midden-Oosten, kwam er hevig protest op gang: de autoriteiten van verschillende Arabische landen riepen de Deense premier Rasmussen op het matje.⁸² Toen hij niet thuis gaf (en andere Europese media en politici het recht om de cartoons te publiceren gingen verdedigen), kwam de oproep tot een boycot van Deense producten en braken rellen uit waarbij uiteindelijk 140 doden vielen. Dit alles werd voor een groot deel georkestreerd vanuit de autoriteiten, die in de cartoons een mooi middel zagen om politiek te bedrijven.⁸³

5 Conclusie

Juist vanwege de relativiteit van het concept godslastering moeten we ook de relativiteit inzien van de rol van het (straf) recht om blasfemie te reguleren. Dat betrekkelijke karakter van godslastering, godslasteraars én hun bestrijders komt mooi tot uiting in het verhaal 'De Theologen' van Jorge Luis Borges,⁸⁴ waarmee ik zal afsluiten.

Borges beschrijft hierin een groep gelovigen in wier kosmologie ieder mens een tegenhanger heeft in de hemel, terwijl de aarde een omgekeerde reflectie is van de hemel: dus hoe hufteriger we op aarde zijn, hoe fijner het in de hemel is. Vloeken is dan ook aan de orde van de dag, en van hun meest heilige teksten zijn alleen de 'affronten' bewaard gebleven. De rivaliserende theologen Aurelianus en Johannes van Pannonië stellen zich beiden ten doel om deze ketters te bestrijden. Wanneer Aurelianus ervoor zorgt dat zijn grote rivaal Johannes zelf wordt beschuldigd van ketterij, belandt die laatste op de brandstapel. Aan het eind van het verhaal, als ook Aurelianus de hemelpoort bereikt, lijkt God hem vreemd genoeg te verwarren met Johannes:

'Misschien zou je kunnen zeggen dat Aurelianus met God sprak en dat Deze zo weinig belang stelt in religieuze verschillen dat Hij hem aanzag voor Johannes van Pannonië. Dat zou echter een verwarring in het goddelijk brein insinueren. Het is juister te zeggen dat Aurelianus in het

paradijs ontdekte dat voor de onpeilbare goddelijkheid hij en Johannes van Pannonië (de rechtzinnige en de ketter, de verfoeier en de verfoeide, de aanklager en het slachtoffer) één enkele persoon waren.'

⁸² Van Stokkom et al. 2006, p. 21.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ J.L. Borges, 'De theologen', 1949, in: *De aleph en andere verhalen* (vertaling B. van de Pol), Amsterdam: De Bezige Bij 1998.